

OUR HERITAGE:
WHERE THE PAST
MEETS THE FUTURE

2018
EUROPEAN YEAR
OF CULTURAL
HERITAGE
#EuropeForCulture

Zavod za varstvo
kulturne dediščine Slovenije
*Institute for the Protection of
Cultural Heritage of Slovenia*

Vestnik **XXVII**

SLOVANI, NAŠA DEDIŠČINA

Uredili Judita Lux, Benjamin Štular in Katharina Zanier

OUR HERITAGE: THE SLAVS

Edited by Judita Lux, Benjamin Štular and Katharina Zanier

Zavod za varstvo
kulturne dediščine Slovenije
*Institute for the Protection of
Cultural Heritage of Slovenia*

© Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije

SLOVANI, NAŠA DEDIŠČINA / OUR HERITAGE, THE SLAVS

Uredili / Edited by: Judita Lux, Benjamin Štular, Katharina Zanier

Vestnik XXVII, 2018

Izdaja / Publisher:

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije / Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia
Poljanska cesta 40, SI-1000 Ljubljana

Zanj / Publishing Executive:

Jernej Hudolin

Urednica zbirke / Editor of the Series:

Biserka Ribnikar Vasle

Uredili / Edited by:

Judita Lux, Benjamin Štular, Katharina Zanier

Angleški jezikovni pregled / English Proof-reading:

Amidas d.o.o., Proof-reading-service.com

Slovenski jezikovni pregled / Slovene Proof-reading:

Alenka Kobler, Špela Križ

Angleški prevod / English Translation:

Amidas d.o.o.

Slovenski prevod / Slovene Translation:

Amidas d.o.o.

Oblikovanje / Designed by:

Nuit d.o.o.

Tisk / Printing:

Evrografis d.o.o.

Naklada / Copies:

400

Ljubljana, 2018

Naslov uredništva / Editorial Office:

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Poljanska cesta 40, SI-1000 Ljubljana, E: biserka.ribnikar@zvksd.si
<http://www.zvksd.si/sl/knjiznica/vestnik>

Za vsebino in slikovno gradivo posameznih prispevkov so odgovorni izključno avtorji.

The content and visual materials are the sole responsibility of the authors.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

904(497.4)''653''(082)
930.85(497.4)''653''(082)
930.85(4-191.2)''653''(082)

SLOVANI, naša dediščina = Our heritage: the Slavs / uredili Judita Lux, Benjamin Štular in Katharina Zanier = edited by Judita Lux, Benjamin Štular and Katharina Zanier ; [angleški prevod, slovenski prevod Amidas]. - Ljubljana : Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije = Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, 2018. - (Vestnik / Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije ; 27)

ISBN 978-961-6990-36-3
1. Vzp. stv. nasl. 2. Lux, Judita, 1975-
298780928

Kazalo / Index

JERNEJ HUDOLIN Predgovor / Preface	7
BENJAMIN ŠTULAR, ANDREJ PLETERSKI Prolog. Zgodnjesrednjeveška arheologija jugovzhodnoalpskega prostora: nekoč, danes, jutri Prologue. Early Medieval archaeology in the South eastern Alpine area: past, present, future	8 11
ANNA KOTŁOWSKA, ŁUKASZ RÓŻYCKI The image of Slavs in the work of Theophylact Simocatta Podoba Slovanov v delu Teofilakta Simokata	16
MITJA GUŠTIN Raziskovanje preteklosti: zgodnjeslovanski naseljenci ob Muri Researching the past: early Slavic settlers along the river Mura	28
CHRISTOPH GUTJAHR Early medieval Slavs in Styria – A first archaeological search for traces Zgodnji Slovani na avstrijskem Štajerskem – prvo arheološko iskanje sledi	42
BRANKO KERMAN Arheološka slika slovanske poselitve Prekmurja Archaeological picture of the settlement of the Slavs in Prekmurje	55
LUKA BEKIĆ Early Slav pit houses in the area of the Mura, Drava and Sava river and attempt of their reconstruction Zgodnjeslovanske zemljanke v Pomurju, Podravju ter Posavju in poskus njihove rekonstrukcije	69
KATARINA UDOVČ Gorjanci, zakladnica arheoloških najdišč The Gorjanci Hills, a treasure trove of archaeological sites	77
PHILIP MASON The Empty Quarter: the Early Medieval period in south-eastern Slovenia in the light of recent research Prazen predel: zgodnjesrednjeveško obdobje v jugovzhodni Sloveniji v luči novejših raziskav	91
GABRIEL FUSEK Early Medieval Hillfort in Divinka, Northwestern Slovakia Zgodnjesrednjeveško gradišče v Divinki na severozahodnem Slovaškem	103
NAĎA PROFANTOVÁ New archaeological evidences of traces of pagan rituals in Bohemia Novi arheološki dokazi sledi poganskih ritualov na Češkem	108
ANA ORNIK TURK Neobičajna dna zgodnjesrednjeveške in ostale srednjeveške lončenine Unusual bottoms of early medieval and other medieval pottery	123
ANDREJ MAGDIČ Zgodnjesrednjeveški pokopi z ostrogami na prostoru slovenskega Podravja Early medieval graves with spurs in the Slovene part of the Drava Basin	132

JIŘÍ MACHÁČEK, DAŠA PAVLOVIČ

Spurs of the Bašelj type - evidence of the connection between Carniolan and Moravian elites in the Early Middle Ages

Ostroge tipa Bašelj kot dokaz povezave med kranjskimi in moravskimi elitami v zgodnjem srednjem veku 140

ANDREJ PRELOŽNIK

Od globalnega stila do lokalne noše: emajlirane zgodnesrednjeveške fibule z živalskimi motivi z območja Slovenije

From a global style to local fashion: Enameled early medieval fibulas with animal motifs from the territory of Slovenia 160

MILAN SAGADIN

Odmevi karolinške in otonske umetnosti v zgodnesrednjeveškem nakitu v Sloveniji

Echoes of Carolingian and Ottonian art in early medieval jewellery in Slovenia 179

SOŇA HENDRYCHOVÁ

Velikomoravski nakit s Ptuja

The Great Moravian jewellery from Ptuj 199

Prolog. Zgodnj srednjeveška arheologija jugovzhodnoalpskega prostora: nekoč, danes, jutri

Uvod

Srednjeevropska zgodnj srednjeveška arheologija (približno od 6. do 11. stoletja) je tradicionalno osredotočena na preučevanje grobišč, zakladnih najdb in naselbin. Pregled stanja v jugovzhodnoalpski regiji (npr. Franck 1854; Reinecke 1899; Šmid 1908; pregled pri: Friesinger 1971–1974; Friesinger idr. 1975–1977; Korošec 1979; Szameit 2000; Eichert 2010; Obenaus 2010) kaže, da je bilo dolga desetletja težišče raziskav na grobiščih. V zadnjih dveh desetletjih pa so se zgodile velike spremembe. Del teh in s tem del »nove« zgodnj srednjeveške arheologije je tudi ta zbornik. Da bi posamezne prispevke lažje razumeli v širšem kontekstu, najprej predstavljamo zgodovino raziskav in pregled stanja, v nadaljevanju pa še ostale prispevke.

Zgodovina raziskav

Da bi razumeli stanje raziskav v zgodnj srednjeveški arheologiji jugovzhodnoalpskega prostora, moramo poznati njihovo zgodovino. Ta se začne z objavo »nenavadnega emajliranega nakita«, ki so ga leta 1853 odkrili delavci ob kopanju gramoza pri kraju Kottlach v Spodnji Avstriji. Najdbe je objavil Franck (1854) in si pri tem postavil vprašanja: Kdo so bili ljudje, ki so jim te najdbe pripadale, in kdaj so ti ljudje živeli? S tema vprašanjema je Franck zakoličil raziskovalno paradigmo zgodnj srednjeveške arheologije na tem prostoru za več kot stoletje.

V naslednjih desetletjih se je število podobnih najdb hitro povečevalo in počasi se je zarisal obseg pojava. Glavna raziskovalna naloga do druge svetovne vojne in še pozneje je bila opredeliti arheološko kulturo, ki ji pripada gradivo, pa tudi njegovo časovno in etnično pripadnost. Že kmalu, še globoko v 19. stoletju, je bilo očitno, da predmeti pripadajo zgodnjemu srednjemu veku. Vendar pa je v skladu s kulturnozgodovinskim razumevanjem arheoloških artefaktov (prim. Jones 2003) nastal spor o etnični pripadnosti ljudi, ki so uporabljali emajlirani nakit. Nekateri raziskovalci so domnevali, da je pripadal Slovanom, drugi so njegovi izključni slovanskosti oporekali, spet tretji so imeli te predmete za dokaz zgodnj srednjeveške navzočnosti Nemcev v Vzhodnih Alpah (za pregled za obdobje do prve svetovne vojne glej Pleterski 2001; za povsem nasprotni razumevanji do druge svetovne vojne in po njej glej Dinklage 1941a; 1941b; 1941c; 1943; Korošec 1947).

Za opredeljevanje arheološkega gradiva so se sčasoma oblikovala naslednja poimenovanja:

- karantanska arheološka kultura po konotacijah z zgodnj srednjeveško kneževino Karantanijo (Schmid 1910–1911),
- köttlaška (tudi ketlaška) po istoimenskem kraju in
- karantansko-ketlaška kultura.

V zgodovinopisju so bili nosilci karantansko-ketlaške kulture označeni kot alpski Slovani (Graffenauer 1954; prim. Kahl 2002). Prostor te kulture, njena najdišča (takrat 242) in predmeti so bili predstavljeni v knjigi P. Korošec (1979), ki je že nakazala različna obdobja in različne kulturne razlike znotraj karantansko-ketlaške kulture. Skoraj sočasno je J. Giesler (1980; 1997) historična interpretacija; arheološki del disertacije ni bil nikoli objavljen) objavil svoj kronološki esej – predhodni rezultat disertacije –, v katerem je ob istem gradivu predlagal zelo drugačno kronološko razlago.

Dihotomija med Koroščevo in Gieslerjem je razlike med ostalimi raziskovalci samo poglobljala, kar je nakazovalo, da je treba diskusijo zgraditi na novih temeljih. Zato je bil na ZRC SAZU leta 1980 postavljen koncept arheološke zbirke ZBIVA. Zbirka podatkov naj bi obsegala povezane podatke o literaturi, najdiščih, grobovih in predmetih za zgodnj srednjeveško arheologijo Vzhodnih Alp. ZBIVA je imela v letu 2018 (Kastelic idr. 2016) podatke o 3368 najdiščih, kar je veliko povečanje v primerjavi s katalogom 242 najdišč iz leta 1979. Razlika je delno posledica na novo odkritih lokacij, v večji meri pa rezultat dolgoročnega sistematičnega pristopa k zbiranju podatkov. Uporaba te zbirke podatkov je na primer že omogočila analizo zgodnj srednjeveških skupin cerkva (Pleterski, Belak 1995), vendar njen polni potencial še zdaleč ni izkoriščen.

V zadnjih desetletjih je bilo opaziti pomemben premik pri konceptualnih orodjih: pričakovanje, da je mogoče pojem arheološka kultura neposredno enačiti z etnično identiteto, se je izkazalo kot neutemeljeno (Brather 2000; Härke 2007). Danes izraz arheološka kultura razumemo kot ohlapno definirano paradigmo, ki opisuje le značilnosti materialne kulture. Te značilnosti so lahko različnega izvora: kronološkega, tehnološkega, gospodarskega, socialnega, verovanskega (prim. Klejn 1988; Jones 2003). Ker koncept arheološke kulture ni več nedvoumen, ga stroka opušča. Stoletna razprava, ali je materialna karantansko-ketlaška kultura pripadala Slovanom,

Nemcem ali celo staroselcem, je bila torej metodološko napačna in je dandanes presežena. Osvobojeni tako imenovane nujnosti etničnega določevanja smo si arheologi začeli postavljati nova vprašanja, na primer kako so ljudje živeli ali kako so se identificirali (npr. Brather 2002; Losert, Pleterski 2002; Brather 2008; Pleterski 2010a; Pohl, Mehofer 2010).

Ena od metod, ki so bile zasnovane za reševanje te nove vrste arheoloških vprašanj, je bila arheologija mikoregije. Taylor (1974) je končal svoje usmerjevalno delo s pozivom k »celostni arheologiji«, ki naj bi zagotovila celostno razlago pokrajine in njenega nastanka. To je mogoče doseči le, če jo razumemo kot zgodovinski zapis, to je pokrajina kot artefakt. Na ta način se na obravnavanem prostoru že od leta 1978 raziskuje mikoregija Bled. Tam je bilo dejavnih več generacij slovenskih zgodnj srednjeveških arheologov, kar je povzročilo izjemno koncentracijo raziskav. To je med drugim omogočilo razvoj metode retrogradne analize zemljiškega katastra (Pleterski 1995) in vpogled v »vzpon in padec« staroslovanske župe (Pleterski 2013a).

Drugo področje izjemnega razvoja je uporaba digitalnih orodij, tako imenovane digitalne arheologije (npr. Lock 2003; Siart idr. 2013; Benardou idr. 2017). Za bližnjo prihodnost zgodnj srednjeveške arheologije na obravnavanem prostoru kaže omeniti predvsem geografske informacijske sisteme (GIS). Od leta 1990 so nam sistemi GIS v arheologiji omogočili vpogled v odnose med kulturnimi pojavi (npr. naselja) in njihovim okoljem (npr. naravnim ali gospodarskim zaledjem) s prej nepredstavljivo natančnostjo in obsegom (Stančič, Gaffney 1991; Štular 2006; za pregled metod glej Štular, Eichert 2018). Kakovost uporabe GIS pa je neposredno povezana s kakovostjo in količino vhodnih podatkov. In na tem področju se je v minulem desetletju zgodil strukturni, že skoraj paradigmatični napredek. Najpomembnejši novi vir podatkov za močno gozdnato ozemlje jugovzhodnih Alp je tako imenovani zračni lidar (pregled z bibliografijo v Štular 2011).

Na koncu je treba omeniti osnove za tipokronološko datiranje. Čeprav si današnja arheologija prizadeva za neposredno datiranje (metoda s C14, dendrokronologija), je realnost takšna, da večine najdišč in najdbenih skupkov ni mogoče neposredno datirati (prim. Guštin 2002). Je pa zgodnj srednjeveški arheologiji v jugovzhodnoalpskem prostoru nedavno uspelo vzpostaviti tipokronologijo za lončenino (Pleterski 2010b; glej tam navedeno literaturo) in nekatere vrste nakita (Pleterski 2013b; glej tam navedeno literaturo), ki temelji na datiranju s C14.

Stanje raziskav

Kot je razvidno iz zgodovine raziskav, so še do nedavnega tako po številu znanih najdišč kot tudi po raziskanosti izrazito prednjačila grobišča. Na obravnavanem prostoru jih lahko razvrstimo v tri velikostne razrede. Daleč najštevilnejša (323 bolje dokumentiranih; vir: zbiva.zrc-sazu.si) so majhna grobišča z do nekaj deset pokopi (npr. Nowotny 2005; Karpf, Meyer 2010). Poleg teh poznamo le tri srednje velika grobišča z več kot 300 pokopi: Krungl v Avstriji (Breibert 2015) ter Ptujski grad (Korošec 1999) in Pristava na Bledu (Kastelic, Škerlj 1950; Kastelic 1960; Knific 1983) v Sloveniji. Daleč največje grobišče je Župna cerkev v Kranju z več kot 1000 pokopi (Zgodovina raziskav v Štular idr. 2013; Pleterski idr. 2016; Pleterski idr. 2017).

To je presenetljiva razlika v primerjavi s sosednjo Panonijo, kjer so velika grobišča v tem obdobju pogosta (npr. Garam 1995; Kiss idr. 1996; Kiss 2001; Bárdos, Garam 2009).

Tako ni presenetljivo, da je bila osrednja naloga zgodnj srednjeveške arheologije od sredine 19. stoletja analiza grobnih pridatkov. Primarni rezultat teh prizadevanj so tipokronološke klasifikacije nakita (Korošec 1979; Giesler 1980; Eichert 2010; Obenaus 2010; Pleterski 2013b), ki so temelj za vse nadaljnje študije. Manj pozornosti so raziskovalci namenili drugim temam, kot so vpogled v družbeno strukturo (Pleterski 2002; Eichert 2011), nadregionalne povezave (npr. Knific, Mlinar 2014) ali preučevanje nekaterih vidikov verovanj (Pleterski 2014) in cerkvene mreže (Sagadin 2008).

Zakladne oziroma depojske najdbe niso tako številne, vendar so dobro objavljene (npr. Pleterski 1987; Bitenc, Knific 2015; pregled v Štular 2019). Raziskave zakladov omogočajo tipokronološke klasifikacije orožja (npr. Karo, Knific 2015), vpogled v sestavo orožja in orodja (npr. Pleterski 1987; Curta 2011; Müllerová 2014) ter celo v denarni obtok (Curta, Gândilă 2012).

Naselja so, tako se zdi, ključni tip najdišč za raziskave v prihodnosti. Do nedavnega so bila na obravnavanem prostoru znana le maloštevilna zgodnj srednjeveška naselja, celostne objave so bile še toliko redkejše (izjemi npr. Gutjahr 2006; Pleterski 2008).

Razlog tiči v tem, da so zgodnj srednjeveške naselbine arheološko zelo slabo vidne, kar onemogoča sistematično odkrivanje novih najdišč. Razloga za slabo prepoznavnost sta dva:

- v primerjavi z naselbinami iz drugih obdobj so najdbe lončnine izjemno maloštevilne in
- kovinskih najdb in arhitekturnih ostankov skoraj ni.

To lahko ponazorimo s primerom na blejski Pristavi. Odkritje zgodnj srednjeveške naselbine – ki ni bila poškodovana z modernimi posegi – pod kasnejšim grobiščem je omogočila šele izjemno natančna poizkopavalna analiza. Šibkost arheološkega zapisa je posledica dejstva, da je šlo za stavbe z nadzemnim podom (Pleterski 2008; Pleterski 2010b). Podoben je primer modernih izkopavanj najdišča Na Bleku na Krvavcu (Pleterski, Peršič 2008). To, da imajo stavbe nadzemni pod ali hodno površino na nivoju tal, je eden glavnih razlikovalnih dejavnikov med naselbinsko arheologijo v jugovzhodnoalpski regiji in sosednjimi regijami, na primer na Slovaškem. Za slednje so značilne zemljanke (nem. Grubenhäuser): hodna površina v notranjosti stavb je poglobljena, zato se arheološki zapis ohrani mnogo bolje. Jame, podobne zemljankam, najdemo le na vzhodnem obrobju obravnavanega območja (npr. Pavlovič 2017), a tudi te niso tipične (v smislu Šalkovský 2001) in jih ni mogoče tipološko opredeliti (prim. npr. Donat 1980; Milo 2014).

Druga ovira pri odkrivanju zgodnj srednjeveških naselbin je kontinuiteta poselitve do danes. To velja tako za urbana središča, na primer Kranj (Sagadin 2008), Ljubljano, Ptuj, Gradec (Gutjahr 2007), kot tudi za podeželje, na primer Bled (Pleterski 2013a) in Virgen (Tischer 2018). Zaradi sodobne infrastrukture na teh lokacijah so arheološke raziskave močno ovirane in arheološkega zapisa stavb z nadzemnim podom ali hodno površino na nivoju tal skoraj ni mogoče zaznati. Enaka usoda je doletela zgodnj srednjeveške naselbine, na mestu katerih so bili zgrajeni visokosrednjeveški gradovi (srečne izjeme: Ptujski grad, Schwanberg, Frauenburg/Unzmarkt). Tudi

tam, kjer so zgodnj srednjeveške naselbine rahlo odmaknjene od današnjih naselbin, jih je močno poškodovalo moderno globoko oranje (npr. Nova tabla: Pavlovič 2013). Zaradi naštetih razlogov zgodnj srednjeveških naselbin ni bilo mogoče odkriti niti z uporabo sodobnih tehnik, na primer s sistematičnimi arheološkimi pregledi, geofizikalnimi raziskavami ali analizo zračnih posnetkov.

Izrazito se je število novoodkritih zgodnj srednjeveških naselbin povečalo še v zadnjih dveh desetletjih; v Sloveniji je takšnih naselbin 47 (vir: zbiva.zrc-sazu.si). To je posledica obsežnih posegov v prostor (gradnja avtocest, komunalne infrastrukture, stanovanjska in industrijska gradnja) in izboljšav na področju ohranjanja arheološke dediščine (izkopavanja velikih površin pred gradnjo avtocest in železnic). Vendar je bila doslej podrobneje analizirana in objavljena šele slaba četrtnina na novo odkritih naselbin, za preostale so na voljo le strokovna poročila. Te naselbine so za zdaj datirane zelo ohlapno (pogosto samo kot »zgodnj srednjeveške«) in večinoma nimamo podatkov o trajanju, poselitvenih fazah in tipu naselbin. Kljub temu novoodkrite naselbine že spreminjajo naše razumevanje zgodnjega srednjega veka. Tako je na primer analiza številnih datacij s C14 iz velikega naselja Nova tabla prinesla podobo osupljivo zgodnjega vala novih priseljencev – prepričljivo je prikazano, da so bili slovanske identitete – že v prvi tretjini 6. stoletja (Pavlovič 2017). To odkritje zahteva nov razmislek o procesih v 6. in 7. stoletju, predvsem o odnosih med staroselci, Slovani, Germani in drugimi, ki so si prizadevali prevzeti vodilno vlogo v jugovzhodnoalpskem prostoru.

Prikaz stanja raziskav lahko zaključimo z ugotovitvijo, da je zgodnj srednjeveška arheologija jugovzhodnoalpskega prostora dosegla stopnjo, na kateri so na voljo vse ključne sestavine za odločen korak naprej v našem razumevanju raziskovalnega vprašanja: izčrpane podatkovne zbirke, tipokronologija na podlagi datacij s C14, orodja za analiziranje velikih količin podatkov ter zrela metodologija. Razmere so pripravljene za celovite sintetične študije razvoja in dinamike zgodnj srednjeveške poselitve jugovzhodne alpske regije.

Predstavitev prispevkov

Zbornik začnemo z analizo omemb Slovanov (Kotłowska, Różycki) v delu *Historiae* avtorja Teofilakta Simokata, ki je v drugi četrtini 7. stoletja opisoval vladavino bizantinskega cesarja Mavricija (582–602). Prispevek presega erudicijo zgodnj srednjeveških virov klasičnega zgodovinopisja, saj poleg primerjav s sodobnimi viri prinaša tudi analizo leksike.

Sledi serija prispevkov, ki prvič zaokroženo predstavljajo izbrane mikroregije na ozemlju današnje Slovenije (Guštin; Kerman; Udovč; Mason), Avstrije (Gutjahr) in Hrvaške (Bekič); zadnji prispevek je tematski, ostali so pregledni. Prispevki izjemno jasno izražajo »novo« zgodnj srednjeveško arheologijo: izhodišče pregledov so odkritja naselbinskih najdišč, do katerih so prišli v zadnjih dveh desetletjih v okviru tako imenovanih zaščitnih arheoloških izkopavanj velikih površin. Seveda avtorji v prikaze vključujejo tudi grobišča, a jasen poudarek je na naselbinskih najdiščih. Nekoliko izstopa le prispevek o avstrijski Štajerski, kjer v tem času ni bilo izkopavanj velikih površin. Ta razlika med regijami je najbolj neposreden izraz že večkrat zapisanega: zaradi

posebnosti arheološkega zapisa zgodnj srednjeveških naselbin se »nova« zgodnj srednjeveška arheologija razvije tam, kjer velike infrastrukturne gradbene projekte spremljajo arheološka izkopavanja velikih površin.

Nekoliko drugačen je prispevek o pomembni naselbini Divinka na Slovaškem (Fusek), saj sodi v okvir dolge tradicije slovaške naselbinske arheologije.

Za zdaj edinstven je sintetični prispevek o čeških najdiščih z elementi poganskih svetišč (Profantová), saj že kmalu lahko pričakujemo kar nekaj tovrstnih objav. Podobno temo s povsem drugačnim pristopom obravnava prispevek o znakih na dnu lončenih posod (Ornik Turk).

Zbornik zaključujejo prispevki, ki obravnavajo »klasične« teme zgodnj srednjeveške arheologije, vendar v to pogosto vnašajo številne »nove« elemente, predvsem razmisleke o kontekstu. Takšna sta prispevek o pokopih z ostrogami v slovenskem Podravju (Magdič) in prispevek o ostrogah tipa »Bašelj« (Macháček, Pavlovič).

Nekoliko drugače lahko razumemo prispevke o nakitu. To so študija o emajliranih zaponkah (Preložnik), o umetnostnem stilu nakita (Sagadin) ter o nakitu velikomoravske provenience na Ptuj (Hendrychová). V vseh primerih gre za izjemno poglobljen in pronicljiv vpogled v temo, ki jo zgodnj srednjeveška arheologija raziskuje že več kot stoletje. A kljub izjemni tradiciji raziskav avtorji prinašajo (vsak svoj) svež pogled na temo, kakršen v mnogočem pred desetletji ne bi bil mogoč.

V luči predstavljenega stanja raziskav prispevke tega zbornika lahko vidimo kot nabor »nove« zgodnj srednjeveške arheologije. Izrazito nov tip raziskav so mikroregionalne študije, kakršne smo doslej v zgodnj srednjeveški arheologiji šteli na prste. Še globlje v neraziskano vstopata študiji o poganskih svetiščih in praksah. Vendar odpiranje novih tem ne bi bilo mogoče brez trdnih temeljev: »stati na ramenih velikanov«. Zbornik tako prinaša kar nekaj prispevkov, ki obravnavajo grobišča in nakitne predmete. Poglobljeni prispevki zaokrožajo in nadgrajujejo »klasične« teme zgodnj srednjeveške arheologije in sestavljajo ogrodje, brez katerega »novi« pristopi niso mogoči.

Kljub razmeroma skromnim ciljem, ki smo si jih uredniki zbornika zastavili na začetku, je pred nami znanstvena monografija, po kateri bodo – po zaslugi avtorjev – bralci zagotovo posegali še mnogo let.

Benjamin Štular in Andrej Pleterski

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti

Prologue. Early Medieval archaeology in the South eastern Alpine area: past, present, future

Introduction

Central European early medieval archaeology (approximately 6th – 11th century AD) traditionally converged in the study of cemeteries, settlements and hoards. An overview of the south-eastern Alpine area (e.g. Franck 1854; Reinecke 1899, Schmid 1908; overview in Friesinger 1971–1974; Friesinger et al. 1975–1977; Korošec 1979; Szameit 2000; Eichert 2010; Obenaus 2010) demonstrates, however, that until recently the focus has been mainly on the cemeteries. The last two decades saw the gradual shift of focus towards settlements. Part of these ensuing changes, which one might call ‘new’ early medieval archaeology, is this book. In order to understand individual chapters in this book in a wider context we are beginning this text by presenting the history and the state of the art of early medieval archaeology. This enables a better placement of the following chapters and of the book as a whole within the context of the present day – and dare we say future of – early medieval archaeology of this region.

History of research

In order to understand the state of the art in early medieval archaeology in the south-eastern Alpine region, a brief history of research must be presented. It begins with the publication of the ‘unusual enamelled jewellery’ found in 1853 by workers digging for gravel at Kottlach in Lower Austria (Franck 1854). When the author of publication asked himself the questions, who were the people to whom these finds belonged and when did they live, he set the research agenda for more than a century. The number of similar finds was rapidly increasing and with it the extent of the phenomenon emerged. And this demanded answers. The main research issue until World War II and later was to define the archaeological culture to which this material supposedly belonged to; and in addition, its temporal and ethnic definition. The fact that these artefacts originate from the early medieval period was soon apparent. However, in accordance with the cultural–historical understanding of archaeological artefacts (cf. Jones 2003), a controversy arose regarding the ethnicity of the people to whom this enamelled jewellery belonged. Some scholars assumed that it belonged to the Slavs, others disputed that it was exclusively Slavic, and again others saw the same artefacts as evidence of the early medieval presence of the Germans in the Eastern Alps (for the period up to the First World War see Pleterski 2001; for a distinctively dichotomous understanding during and after the Second World War see Dinklage 1941a; 1941b; 1941c; 1943; Korošec 1947).

Over time the following terms were established:

- Carantanian after the connotations of early medieval Duchy of
- Carantania (Schmid 1910–1911),
- Kottlach after the site of the same name and
- Carantanian–Kottlach culture.

In historiography, the population that produced the Carantanian–Kottlach culture was termed Alpine Slavs (Grafenauer 1954; cf. Kahl 2002). The Carantanian–Kottlach culture region, its sites and artefacts were compiled by P. Korošec (1979). Already at the time she indicated chronological and cultural differences within the Carantanian–Kottlach culture. Almost simultaneously, J. Giesler’s (1980¹; historical interpretation in Giesler 1997) essay on the same material proposed a very different chronological interpretation.

The ensuing dichotomy between different chronological interpretations was driving the protagonists further apart, which suggested that the entire discourse needed to be built anew on fresh foundations. To this end, the concept of the archaeological database ZBIVA was set up at ZRC SAZU in 1980. This database was to include related data on literature, sites, graves and artefacts for the early medieval archaeology of the eastern Alps. ZBIVA (Kastelic et al. 2016) currently holds data on 3368 sites, a dramatic increase from the 242 sites known to Korošec in 1979. This difference is partly due to the newly discovered sites, but to a greater extent it is the result of the long-term systematic approach to data collection. For example, using this data set made possible an analysis of early medieval church grouping (Pleterski, Belak 1995). However, its full potential has not yet been realized. Meanwhile, an important shift occurred in conceptual tools at the archaeologist’s disposal: the expectation that the concept of archaeological culture can be directly equated with ethnic identity was refuted (Brather 2000; Härke 2007). Nowadays, the term *archaeological culture* is understood to be a loosely and arbitrarily defined paradigm merely describing a set of material culture’s characteristics. These characteristics can be of different origin: chronological, technological, economic, social, religious (cf. Klejn 1988; Jones 2003). Since the concept of archaeological culture is no longer unambiguous it is falling into disuse. From this standpoint, a century of discussion of whether Carantanian–Kottlach material culture belonged to Slavs, Germans or even autochthonous people has been methodologically false and has now been superseded. Liberated from the so-called imperative of ethnic determination, scholars can define new research questions: for example, what kind of life did people lead? and how did they identify themselves? (e.g. Brather 2002; Losert, Pleterski 2003;

1 The published essay is presented as a preliminary result of the dissertation, which, however, was never published in its entirety.

Brather 2008; Pleterski 2010a; Pohl, Mehofer 2010).

One of the methods devised to address these new kind of archaeological questions was the archaeology of micro-region. Taylor (1974) concluded his seminal work with a call for a 'total archaeology' that is to provide a full explanation of the landscape and its genesis. This can only be achieved if one understands the landscape as a historical record, i.e. landscape as an artefact. In such vein, Bled is being explored as a micro-region from 1978 onwards. Several generations of Slovenian early medieval archaeologists were active there, resulting in an exceptional concentration of research. This allowed, amongst others, for the development of a retrograde land-cadastre analysis method (Pleterski 1995) and an insight into the 'rise and fall' of an old Slavic *župa* (Pleterski 2013a).

Another field of exceptional development is the use of digital tools (e.g. Lock 2003; Siart et al. 2013; Benardou et al. 2017), so-called 'digital archaeology'. With regards to the near future of early medieval archaeology in Central Europe, first and foremost geographic information systems (GIS) should be mentioned. In the 1990s and 2000s GIS enabled an insight into the relations between a cultural phenomenon (e.g. settlements) and its environment (e.g. natural or economic) at a depth and scale previously unattainable (Stančič, Gaffney 1991; Štular 2006; see Štular, Eichert 2019 for an overview of methods). However, the quality of any GIS implementation is directly correlated to the quality and quantity of data. Luckily, this is the area that saw a giant leap forward in the past decade. The most important new source of data in the densely forested south-eastern Alpine region is airborne LiDAR (light detection and ranging; see Štular 2011 for an overview and cited bibliography).

Finally, typo-chronological dating must be mentioned. Although nowadays archaeology strives to direct dating sites with either 'carbon dating (C14) or dendrochronology, the reality is that most sites and find assemblages in question lack such direct dating (*cf.* Guštin 2002 for an attempt to establish a sequence of C14 dated sites). However, early medieval archaeology in the south-eastern Alpine region has recently been able to establish C14-dating-based typo-chronology for pottery (Pleterski 2010b; see cited bibliography) and certain types of jewellery (Pleterski 2013b; see cited bibliography).

State of the art

Early medieval archaeology of the south-eastern Alpine region sources its data primarily from cemeteries, hoards and settlements.

Cemeteries (e.g. Franck 1854; Reinecke 1899, Schmid 1908; overviews in Friesinger 1971–1974; Friesinger et al. 1975–1977; Korošec 1979; Szameit 2000; Eichert 2010; Obenaus 2010) can be classified into three size categories. By far the most numerous (323 better documented; source zbiva.zrc-sazu.si) are small cemeteries with predominantly up to several dozen burials (e.g. Nowotny 2005; Karpf, Meyer 2010). Apart from those, only three medium-sized cemeteries with more than 300 burials each are known: Krungl in Austria (Breibert 2015), and in Slovenia Ptujski grad (Korošec 1999) and Pristava at Bled (Kastelic, Škerlj 1950; Kastelic 1960; Knific 1983). By far the largest is the Župna cerkev cemetery in Kranj, with more than 1000 early medieval burials (for history of research see Štular et al. 2013; Pleterski

et al. 2016; Pleterski et al. 2017). This is a striking difference to the neighbouring Pannonia where large cemeteries are common in this period (e.g. Garam 1995; Kiss et al. 1996; Kiss 2001; Bardos, Garam 2009). Historically, the focus of cemetery studies has been on grave goods analysis first and foremost, resulting in typo-chronological classifications of jewellery (Korošec 1979; Giesler 1980; Eichert 2010; Obenaus 2010; Pleterski 2013b). Occasionally, insights into social structure (Pleterski 2002; Eichert 2011; Eichert 2012), Europe-wide exchange networks (e.g. Knific, Mlinar 2014), certain aspects of religious beliefs (Pleterski 2014) and the church network (Sagadin 2008) were gained.

Hoards are not as numerous in this period but are reasonably well published (e.g. Pleterski 1987; Giesler, Kohoutek 2014; Bitenc, Knific 2015; see Štular 2019 for an overview). Researching the hoards enabled typo-chronological classifications of weapons (e.g. Karo, Knific 2015), an understanding of weapon and tool assemblages (Pleterski 1987; Curta 2011; Müllerová 2014) and an impression of monetary circulation (Curta, Gândilă 2012).

Settlements appear to be the key to driving future research forward. Until recently, though, early medieval settlements have been scarcely known and hardly ever published in their entirety (e.g. Gutjahr 2006; Pleterski 2008). The chief reason for this is the scarcity of the archaeological record (i.e. the archaeological visibility of these particular settlements is very low), which has prevented systematic discovery of sites in the past. Poor visibility of early medieval settlement sites is caused by the scarcity of pottery (in comparison to the sites from other periods, e.g. Roman or late medieval). In addition, metal finds and architectural remains are all but non-existent. This can be illustrated with an example. At the Pristava at Bled site, the remains of the early medieval settlement buried under the cemetery – untouched by modern development – had been completely overlooked by the excavators. It was only during the meticulous post-excavation analysis that the existence of settlement was discovered. The chief reason for such a turn of events was that there was scarce archaeological record due to the fact that the early medieval buildings' floors had been raised above ground (Pleterski 2008; Pleterski 2010b). Similar types of buildings have been documented at the high mountain pasture settlement Blek, on Mt. Krvavec (Pleterski, Peršič 2008).

Above-ground building floors as well as surface-floor (i.e. not sunken-floor) buildings are one of the main differentiating factors between the settlement archaeology in the south-eastern Alpine region and its neighbours, for example contemporary settlements in Slovakia. Typical for the latter are sunken-floor buildings (ger. *Grubenhäuser*) that leave a much stronger archaeological record. Some sunken-floor-buildings-like pits have been found in the eastern margins of this region (e.g. Pavlovič 2017) but those are not typical (*sensu* Šalkovský 2001) and cannot be classified (*sensu* Donat 1980; Milo 2014).

Another issue hindering the discovery of the settlements in the south-eastern Alpine region is persistence: many early medieval settlements remain inhabited until this day. This is true both for urban centres – e.g. Kranj (Sagadin 2008), Ljubljana, Ptuj, Graz (Gutjahr 2007) – and for rural areas – e.g. Bled (Pleterski 2013a) and Virgen (Tischer 2018). Due to the modern infrastructure on such sites, archaeological investigation is severely hindered and

above-ground building remains are all but impossible to detect. Similarly, where high medieval castles were built on top of early medieval settlements, little remains of the latter (fortunate exceptions: Ptujski grad, Schwanberg, Frauenburg/Unzmarkt). Even where early medieval settlements are detached from present day settlements they have often been severely damaged by ploughing (e.g. Pavlovič 2013).

For all of the above reasons, early medieval settlements were impossible to discover in significant quantity, even using modern prospection techniques, e.g. systematic archaeological survey, geophysics or aerial imagery.

Nonetheless, in the past two decades the number of known settlement sites has increased significantly (47 in Slovenia, 53 in Austria; source: zbiva.zrc-sazu.si). Discovery was finally made possible by large development projects (e.g. motorways, railways, pipelines, housing) in combination with improved heritage management (large-scale excavations before the building of the motorways took place). Some extraordinary results from such discoveries are already palpable. Applying extensive C14 dating to a large settlement at Nova Tabla (Slovenia), for example, enabled a breathtaking discovery of the first wave of new settlers in the south-eastern Alpine region – convincingly demonstrated to be of Slavic identity – as early as the first third of the sixth century (Pavlovič 2017). This discovery alone is making us rethink the migration processes taking place in the sixth and seventh centuries, first and foremost the relations between autochthonous peoples, Slavs, Germans and others aspiring to leadership in the south-eastern Alpine region.

However, this is just the beginning, since less than one in four newly discovered settlements have been analysed and published so far.

This state-of-the-art overview can be concluded with the realisation that the early medieval archaeology of the south-eastern Alpine region has reached the threshold point. All the key components for a leap forward in our understanding of the subject matter are at our disposal: an exhaustive database, C14-based typo-chronology, tools to manage and analyse large amounts of data, and mature methodology. The stage is set for the first comprehensive synthetic study of the development and dynamics of the early medieval settlement of the south-eastern Alpine region.

An introduction to the book

The first following chapter brings forth an analysis of the image of Slavs in the *Historiae* by Theophylact Simocatta who, in the second quarter of the seventh century, described the reign of Byzantine emperor Mauricius (582–602). The authors (KOTŁOWSKA, RÓŻYCKI) have been able to surpass the erudition of the source as practised by classical historiography by including extensive comparison with contemporary sources and first and foremost by studying the lexis.

In the next part, several chapters that describe selected micro-regions from Slovenia (GUŠTIN; KERMAN; UDOVČ; MASON), Austria (GUTJAHR) and Croatia (BEKIĆ) are included. Whereas the latter is focused on a subject of pit houses, the rest are synthetic overviews. These represent the ‘new’ early medieval archaeology at its core: each article is primarily

based on evidence stemming from settlements that have been discovered in the past two (or three, in one case) decades within large-scale excavations that have preceded ensuing building activities. Obviously, other types of sites besides settlements are included in these overviews as needed, but a clear focus is on settlements. The only chapter not conforming to this plan is the one describing early Slavs in Styria (Austria), since no large-scale excavations took place there. And this difference between the regions underlines the point stated above that is worth repeating: due to the specifics of the archaeological remains of early medieval settlements in this region, the ‘new’ early medieval archaeology is emerging only where large-scale excavations take place.

The chapter describing new finds from the Divinka (Slovakia) site (FUSEK) is somewhat different since it belongs to a venerable tradition of Slovakian settlement archaeology.

The chapter on Bohemian sites with potential remains of pagan rituals (PROFANTOVÁ) at the moment stands proudly on its own, but it is just a matter of time for others to follow. A different approach to a similar subject is tackled in the chapter discussing the unusual marks on the bottom of ceramic pots (ORNIK TURK). The remainder of the book is filled with subjects of more ‘classical’ milieu that nevertheless incorporate many aspects of the ‘new’ approach, mainly the consideration of archaeological context. The latter can be said without any reservations for the chapter on graves with spurs in the Slovenian part of the Drava valley (MAGDIČ) and the chapter on the ‘Bašelj-type’ spurs (MACHÁČEK, PAVLOVIČ).

Different still are the closing chapters discussing jewellery: an in-depth synthetic study of enamelled brooches (PRELOŽNIK); an overview of the traces of Carolingian and Ottonian art in the jewellery (SAGADIN); and an analysis of the Great Moravia type jewellery at Ptuj (Slovenia) (HENDRYCHOVÁ). Each chapter brings both depth and width to the analysis of their respective subjects – under scrutiny of archaeologists for over a century – that in many ways would not have been possible even a decade ago.

In the context of the history and state of the art of early medieval archaeology, the texts in this book can be seen as harbingers of the ‘new’ early medieval archaeology. A unmistakeably ‘new’ type of research is demonstrated by the synthetic overviews of micro-regional settlement archaeology; these kinds of articles could have been counted on fingers in the past. Dwelling even deeper into the unknown are the two articles on pagan religious practices. However, the ‘new’ never stands on its own but rather it prospers ‘standing on the shoulders of giants’. This book is rife with such shoulders. The presented deliberations on cemeteries and jewellery – that have been at the core of ‘classic’ early medieval archaeology – include many aspects of the ‘new’ and are thus a guarantee that the archaeology of the early medieval jewellery and cemeteries will remain an important subject in the years and decades to come. And, speaking of the years and decades to come, what started as a relatively modest goal of the editors has – thanks to the authors – come to fruition in a book that will be appreciated by readers for a good long while.

Benjamin Štular and Andrej Pleterski

Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts

Literatura / References

- BÁRDOS, E., E. GARAM 2009, *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. – Monumenta Avarorum Archeologica 9, Budimpešta/Budapest.
- BENARDOU, A., E. CHAMPION, C. DALLAS, L. HUGHES (ur./eds.) 2017, *Cultural Heritage Infrastructures in Digital Humanities*. – London.
- BITENC, P., T. KNIFIC 2015, Zgodnjesrednjeveški zakladi železnih predmetov z Gorjancev, Starega gradu nad Uncem in Ljubične nad Zbelevsko Goro. – *Arheološki vestnik* 66, 103–146.
- BRATHER, S. 2000, Ethnische Identitäten als Konstrukte der frühgeschichtlichen Archäologie. – *Germania* 78/1, 139–177.
- BRATHER, S. 2008, *Archaeology and Identity. Central and East Central Europe in the Earlier Middle Ages*. – Bukarešta/București.
- BREIBERT, W. 2015, *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Krungl, Gem. Bad Aussee, Bez. Liezen (Stmk). Studien zum Frühmittelalter im Ostalpenraum*. – Dissertation, Universität Wien, Dunaj/Wien.
- CURTA, F. 2011, New Remarks on Early Medieval Hoards of Iron Implements and Weapons. – V/In: J. Macháček, Š. Ungerman (ur./eds.), *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Internationale Konferenz und Kolleg der Alexander von Humboldt-Stiftung zum 50. Jahrestag des Beginns archäologischer Ausgrabungen in Pohansko bei Břeclav, 5.–9. 10. 2009, Břeclav – Bonn, 309–332.
- CURTA, F., A. GÂNDILĂ 2012, Hoards and Hoarding Patterns in the Early Byzantine Balkans. – *Dumbarton Oaks Research Library and Collection* 65–66, 45–112.
- DINKLAGE, K. 1941a, Die frühdeutschen Bodenfunde aus Krain und Untersteiermark. – *Germanen-Erbe* 6, Leipzig, 69–80.
- DINKLAGE, K. 1941b, Frühdeutsche Volkskultur der Ostmark im Spiegel der Bodenfunde von Untersteiermark und Krain. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 71, 235–259.
- DINKLAGE, K. 1941c, Oberkrains Deutschtum im Spiegel der karolingischen Bodenfunde. – *Carinthia* 1/131, 360–391.
- DINKLAGE, K. 1943, *Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten und seinen Marken*. – Laibach.
- DONAT, P. 1980, *Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7. bis 12. Jahrhundert*. – Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 33, Berlin.
- EICHERT, S. 2010, Die frühmittelalterlichen Grabfunde Kärntens. Die materielle Kultur Karantanien anhand der Grabfunde vom Ende der Spätantike bis ins 11. Jahrhundert. – *Aus Forschung und Kunst* 37, Klagenfurt am Wörthersee.
- EICHERT, S. 2011, Karantanische Slawen - slawische Karantanen. Überlegungen zu ethnischen und sozialen Strukturen im Ostalpenraum des frühen Mittelalters. – *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas* 60, 433–440.
- EICHERT, S. 2012, Frühmittelalterliche Strukturen im Ostalpenraum. Studien zur Geschichte und Archäologie Karantanien. – *Aus Forschung und Kunst* 39, Klagenfurt am Wörthersee.
- FRANCK, A. 1854, Bericht über die Auffindung eines uralten Leichtenfeldes bei Kettlach unweit Gloggnitz und über einige andere bemerkenswerte Fundstücke. – *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 12, Dunaj/Wien, 235–246.
- FRIESINGER, H. 1971–1974, Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich. – *Mitteilungen der prähistorischen Kommission* 15–16, Dunaj/Wien.
- FRIESINGER, H., S. FABRIZI, E. REUER 1975–1977, Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich II (Die Skelette aus dem frühmittelalterlichen Gräberfeld von Pitten, Niederösterreich). – *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission* 17–18, Dunaj/Wien.
- GARAM, É. 1995, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. – Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 3, Budimpešta/Budapest.
- GIESLER, J. 1980, Zur Archäologie des Ostalpenraumes von 8. bis 11. Jahrhundert. – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 10/1, 85–98.
- GIESLER, J. 1997, *Der Ostalpenraum vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Studien zu archäologischen und schriftlichen Zeugnissen 2: Historische Interpretation*. – Frühgeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie, Materialien und Forschungen 1, Rahden/Westfalen.
- GRAFENAUER, B. 1954, *Zgodovina slovenskega naroda I. Od naselitve do uveljavljanja frankovskega fevdalnega reda*. – Ljubljana.
- GUŠTIN, M. (ur./ed.) 2002, *Zgodnji Slovani. Zgodnjesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp/Die frühen Slawen. Frühmittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen*. – Ljubljana.
- GUTJAHR, C. 2002, Ein Überblick zur frühmittelalterlichen Keramikforschung in der Steiermark. – V/In: M. Guštin (ur./ed.), *Zgodnji Slovani. Zgodnjesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp/Die frühen Slawen. Frühmittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen*, Ljubljana, 146–160.
- GUTJAHR, C. 2006, Der Kirchberg von Deutschfeistritz, Bezirk Graz-Umgebung, Steiermark – eine frühmittelalterliche Burgstelle? – *Arheološki vestnik* 57, 277–344.
- GUTJAHR, C. 2007, Das frühmittelalterliche Körpergräberfeld in der ehemaligen Jesuitenuniversität (Alte Universität), Gradec/Graz, Štajerska/Steiermark. – *Fundberichte aus Österreich* 46, 339–375.
- HÄRKE, H. 2007, Ethnicity, 'race' and migration in mortuary archaeology: An attempt at a short answer. – V/In: S. Semple, H. Williams (ur./eds.), *Early medieval mortuary practices*, Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History 14, Oxford, 12–18.
- JONES, S. 2003, *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present*. – New York.
- KAHL, H.-D. 2002, *Der Staat der Karantanen. Država Karantancev. Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im Ostalpenraum (7.–9. Jh.)*. – Situla 39 Suppl., Ljubljana.
- KARO, Š., T. KNIFIC 2015, Cross-shaped Strap dividers from Gradišče hill above Bašelj, Slovenia. – V/In: M. Ruttkay (ur./ed.), *Bojná 2. Nové výsledky výskumov včasnostredovekých hradísk*, Nitra, 219–232.
- KARPF, K., T. MEYER (ur./eds.) 2010, *Sterben in St. Peter: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von St. Peter bei Spittal/Drau in Kärnten*. – Špital ob Dravi/Spittal/Drau.
- KASTELIC, B., M. BELAK, A. PLETESKI, B. ŠTULAR, M. ERIČ 2016, Zbiva in EWD, spletni orodji za arheološke raziskave. – V/In: T. Erjavec, D. Fišer (ur./eds.), *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika (Proceedings Language Technologies & Digital Humanities)*, Ljubljana, 198–199.
- KASTELIC, J. 1960, *Slovenska nekropola na Bledu. Poročilo o izkopavanjih leta 1949 in 1951*. – Dela 1. razreda SAZU 13, Ljubljana.
- KASTELIC, J., B. ŠKERLJ 1950, *Slovenska nekropola na Bledu. Arheološko in antropološko poročilo za leto 1948*. – Dela 1. razreda SAZU 2, Ljubljana.
- KISS, A. 2001, *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kolked-Feketekapu B*. – Monumenta Avarorum archaeologica 6, Budimpešta/Budapest.
- KISS, A., M. MARTIN, P. STADLER, I. TAKACS 1996, *Das awarenzeitliche gepidische Gräberfeld von Kolked-Feketekapu A*. – Monographien zur frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2, Innsbruck.
- KLEJN, L. S. 1988, *Arheološka tipologija*. – Ljubljana (English edition: Archaeological Typology. BAR International Series 153, Oxford 1982).
- KNIFIC, T. 1983, *Bled v zgodnjem srednjem veku*. – Neobjavljena disertacija, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- KNIFIC, T., M. MLINAR 2014, Najdbe iz 10. in 11. stoletja v Posočju – vpisot v evropski prostor. Najdišče Sv. Urh v Tolminu = The 10th and 11th century finds from the Soča Valley – integration into European territory. The site of Sv. Urh in Tolmin. – *Arheološki vestnik* 65, 423–462.
- KOROŠEC, J. 1947, *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji*. – Celje.
- KOROŠEC, P. 1979, *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov*. – Dela 1. razreda SAZU 22: 1, 2, Ljubljana.
- KOROŠEC, P. 1999, *Nekropola na Ptujem gradu, turnirski prostor./Das Gräberfeld an dem Schloßberg von Ptuj, Turnierplatz*. – Ptuj.
- KRAMER, D. 1994, Bemerkungen zur Mittelalterarchäologie in der Steiermark, 2. Teil: Gräberfelder, Slawen und Bayern. – *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 85, 25–72.
- LOCK, G. (ur./ed.) 2003, *Using computers in archaeology: towards virtual pasts*. – London.
- LOSER, H., A. PLETESKI 2003, *Altenerding in Oberbayern: Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und »Ethnogenese« der Bajuwaren*. – Berlin, Bamberg, Ljubljana.
- MILO, P. 2014, *Frühmittelalterliche Siedlungen in Mitteleuropa. Eine vergleichende Strukturanalyse durch Archäologie und Geophysik*. – Studien zur Archäologie Europas 21, Habelt, Bonn.

- MÜLLEROVÁ, M. 2014, Depoty južných Slovanov a ich klasifikácia pomocou metódy hlavných component = Hortfunde der Südslawen und Ihre Klassifikation mithilfe der Methoden der Hauptkomponenten. – *Zborník Slovenského národného múzea, Archeológia* 24, Ročník CVIII, 197–212.
- NOWOTNY, E. 2005, Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Hohenberg, Steiermark mit Exkursen zur historischen und archäologischen Situation im Ostalpenraum. – *Archaeologia Austriaca* 89, 177–250.
- OBENAU, M. 2010, *Arpadenzeitliche Gräberfelder und Grabfunde des 10. bis 12. Jahrhunderts in Österreich. Fundmaterialien des Burgenländischen und Niederösterreichischen Landesmuseums*. – Wissenschaftliche Arbeiten aus Burgenland 135, Železo/Eisenstadt.
- PAVLOVIČ, D. 2013, *Zgodnjerednjeveška poselitve severovzhodne Slovenije : primer najdišča Nova tabla pri Murski Soboti*. – Neobjavljena disertacija, Oddelek za arheologijo in dediščino, Univerza na Primorskem, Koper.
- PAVLOVIČ, D. 2017, Začetki zgodnjerednjeveške poselitve Prekmurja = Beginnings of the Early Slavic settlement in the Prekmurje region, Slovenia. – *Arheološki vestnik* 68, 349–386.
- PLETERSKI, A. 1987, Sebenjski zaklad. – *Arheološki vestnik* 38, 237–330.
- PLETERSKI, A. 1995, Die Methode der Verknüpfung der retrogressiven Katasteranalyse mit schriftlichen und archäologischen Quellen: am Beispiel der Bleder Region in Nordwestslowenien. – *Siedlungsforschung: Archäologie, Geschichte, Geographie* 13, 251–281.
- PLETERSKI, A. 2001, Staroslovansko obdobje na vzhodnoalpskem ozemlju. Zgodovina raziskav do prve svetovne vojne. – *Arheo* 21, 73–77.
- PLETERSKI, A. 2002, Od deklice do starke. Od dóma do moža. – *Arheo* 22, 53–58.
- PLETERSKI, A. 2008, *Zgodnjerednjeveška naselbina na blejski Pristavi. Najdbe (Frühmittelalterliche Siedlung Pristava in Bled. Funde)*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 14, Ljubljana.
- PLETERSKI, A. 2010a, Frühmittelalterliche Identitäten und Ausagemöglichkeiten der archäologischen Quellen. – *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 31–32, 143–154.
- PLETERSKI, A. 2010b, *Zgodnjerednjeveška naselbina na blejski Pristavi. Tafonomija, predmeti in čas (Frühmittelalterliche Siedlung Pristava in Bled. Taphonomie, Fundgegenstände und zeitliche Einordnung)*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 19, Ljubljana.
- PLETERSKI, A. 2013a, *The Invisible Slavs. Župa Bled in the "Prehistoric" Early Middle Ages*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 28, Ljubljana.
- PLETERSKI, A. 2013b, *Korak v kronologijo zgodnjerednjeveškega naglavnega nakita vzhodnih Alp = A step towards the chronology of early medieval head ornaments in the Eastern Alps*. – *Arheološki vestnik* 64, 299–334.
- PLETERSKI, A. 2014, *Kulturni genom. Prostor in njegovi ideogrami mitične zgodbe*. – *Studia Mythologica Slavica – Supplementa*, Supplementum 10, Ljubljana.
- PLETERSKI, A., BELAK, M. 1995, Zbiva. Cerkve v vzhodnih Alpah od 8. do 10. stoletja (Zbiva. Archäologische Datenbank für den Ostalpenbereich. Die Kirchen in den Ostalpen vom 8. bis 10. Jahrhundert). – *Zgodovinski časopis* 49 (1), 19–43.
- PLETERSKI, A., L. PERŠIČ 2008, Krvavec. – V/In: M. Guštin (ur./ed.), *Srednji vek: arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino (Mittelalter: archäologische Forschungen zwischen der Adria und der Pannonischen Tiefebene)*, Ljubljana, 137–144.
- PLETERSKI, A., B. ŠTULAR, M. BELAK 2016, *Izkopavanja srednjeveškega in zgodnjerednjeveškega grobišča pri Župni cerkvi v Kranju v letih 1964–1970*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 35, Ljubljana.
- PLETERSKI, A., B. ŠTULAR, M. BELAK 2017, *Arheološka raziskovanja grobov najdišča Župna cerkev v Kranju med letoma 1972 in 2010*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 37, Ljubljana.
- POHL, W., M. MEHOFER (ur./eds.) 2010, *Archaeology of Identity = Archäologie der Identität*. – Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 406. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 17, Wien.
- REINECKE, P. 1899, Studien über Denkmäler des frühen Mittelalter. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 29, Dunaj/Wien, 35–52.
- SAGADIN, M. 2008, *Od Karnija do Kranja: arheološki podatki o razvoju poselitve v antičnem in zgodnjerednjeveškem obdobju*. – Neobjavljena disertacija, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- SCHMID, W. 1913, Römische Forschung in Österreich 1907–1911. – *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 6 (1910–1911), 79–113.
- SIART, C., B. BAKTI, B. EITEL, H. G. BOCK, W. JÄGER, M. J. WINCKLER (ur./eds.) 2013, *Digital Geoarchaeology: An Approach to Reconstructing Ancient Landscapes at the Human-Environmental Interface*. – V/In: H. G. Bock, W. Jäger, M. J. Winckler (ur./eds.), *Scientific Computing and Cultural Heritage*, Berlin, Heidelberg, 71–84.
- ŠALKOVSÝ, P. 2001, *Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt*. – *Studia Instituti Archaeologici Nitriensis, Acad. Scientiarum Slovacae* VI, Nitra.
- STANČIČ, Z., V. GAFFNEY 1991, *GIS Approaches to Regional Analysis: A Case Study of the Island of Hvar*. – Ljubljana.
- SZAMEIT, E. 2000, Zum archäologischen Bild der frühen Slawen in Österreich. – V/In: R. Bratož (ur./ed.), *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche*, Situla 39, Ljubljana, 507–544.
- ŠMID, W. 1908, Altslovenische Gräber Krains. – *Carniola* 1, 17–44.
- ŠTULAR, B. 2006, Analiza gospodarskega zaledja v arheologiji krajina (Sitecatchment analysis in landscape archaeology). – V/In: D. Perko et al. (ur./eds.), *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2005–2006*, Ljubljana, 199–210.
- ŠTULAR, B. 2011, The use of lidar-derived relief models in archaeological topography. The Kobarid region (Slovenia) case study = Uporaba modelov reliefa, pridobljenih z lidarskim snemanjem v arheološki topografiji. Študijski primer Kobaridske. – *Arheološki vestnik* 62, 393–432.
- ŠTULAR, B. 2019, One phenomena or many? Considerations on the role of selected sites in Slovenia: Na Bleku, Mali grad, and Gradišče above Bašelj. – V/In: M. Diesenberger, S. Eichert, K. Winckler (ur./eds.), *Der Ostalpenraum im Frühmittelalter – Herrschaftsstrukturen, Raumorganisation und archäologisch-historischer Vergleich*, Dunaj/Wien, v tisku/in press.
- ŠTULAR, B., S. EICHERT 2019, Hilltop Sites with Early Medieval Military Finds in Eastern Alpine Area. Reverse Engineering of Predictive Modelling. – V/In: M. Diesenberger, S. Eichert, K. Winckler (ur./eds.), *Der Ostalpenraum im Frühmittelalter – Herrschaftsstrukturen, Raumorganisation und archäologisch-historischer Vergleich*, Dunaj/Wien, v tisku/in press.
- ŠTULAR, B., E. LOZIČ 2016, Primernost podatkov projekta Lasersko skeniranje Slovenije za arheološko interpretacijo: metoda in študijski primer. – V/In: R. Ciglič, M. Geršič, D. Perko, M. Zorn (ur./eds.), *Digitalni podatki*, Ljubljana, 157–166.
- ŠTULAR, B., Ž. KOKALJ, K. OŠTIR, L. NUNINGER 2012, Visualization of lidar-derived relief models for detection of archaeological features. – *Journal of Archaeological Science* 39 (11), 3354–3360.
- ŠTULAR, B., A. ORNIK TURK, A. PLETERSKI 2013, *Dotik dediščine. Trirazsežni prikaz zgodnjerednjeveškega naglavnega nakita iz najdišča župna cerkev v Kranju*. – Ljubljana.
- TAYLOR, C. 1974, *Fieldwork in Medieval Archaeology*. – London, Sydney.
- TISCHER, T. 2018, KG Virgen, OG Virgen. – *Fundberichte aus Österreich* 55, 506–507.